

**ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ «ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐԶԱՅԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ»**

2023 թ. հունիսի 16-ին ՀՀ ԳԱԱ Նախագահության նիստերի դահլիճում տեղի ունեցավ «Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի գործունեության պատմական նշանակությունը» գիտական կոնֆերանսը՝ նվիրված հայ մշակույթի մեծ երախտավորի ծննդյան 170-ամյակին, որը կազմակերպել էին ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտը¹, ՀԱՍԵ Արարատյան Հայրապետական թեմը² և Հայաստանի կոմպոզի-

---

¹ ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտում կարևորվել է Կարա-Մուրզայի կյանքի և ստեղծագործության ուսումնասիրությունը: Այս ասպարեզում ծանրակշիռ ներդրում ունի Մաթևոս Մուրադյանը. նա է հեղինակել «Քրիստափոր Կարա-Մուրզա. կյանքը և հասարակական գործունեությունը» (1950) և «Քրիստափոր Կարա-Մուրզան և բազմաձայնության արմատավորումը հայ երաժշտության մեջ» (1956) աշխատությունները: Մայր Աթոռի ջանքերով 2005-ին հրատարակված «Նշանավոր ճեմարանականներ» ժողովածուի առաջին հատորում Կարա-Մուրզային նվիրված հոդվածի հեղինակը Կարինե Խուդաբաշյանն է: ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի «Հայ արվեստի հարցեր» գիտական հոդվածների ժողովածուի 2-րդ հատորում 2009-ին հրատարակվեց տողերիս հեղինակի «Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի «Շուշան» օպերան» հոդվածը:

² Կարա-Մուրզան դասավանդել է Գևորգյան ճեմարանում, մեծապես նպաստել հայ հոգևոր երաժշտության մեջ բազմաձայնության արմատավորմանը, բազմաձայնել է Պատարագը: Եկեղեցու հետ Կարա-Մուրզայի առաջին շփումը տեղի ունեցավ 17-18 տարեկանում և կապված էր ծննդավայրի եկեղեցու զանգերի հետ, իսկ կյանքի վերջում նա ղեկավարել է Թիֆլիսի 2 հայկական եկեղեցիների երգչախմբերը:

տորների միությունը³: Սա հայ երաժշտագիտության մեջ Կարա-Մուրզայի գործունեության ուսումնասիրության հարցերին նվիրված առաջին գիտական կոնֆերանսն էր:

Ծանրակշիռ է հայ կոմպոզիտոր, խմբավար, երաժշտական-հասարակական գործիչ, երաժշտական քննադատ Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի (1853-1902) գործունեության դերն ու նշանակությունը հայ երաժշտական մշակույթում: Նրա անվան հետ է կապվում բազմաձայնության արմատավորումը հայ երաժշտության մեջ: Նա առաջինն էր, ով զբաղվեց հայ ժողովրդական երգերի հավաքման, գրառման, բազմաձայնման և տարածման գործով, ինչը հետագայում շարունակեցին հայ երաժշտության մյուս երևելի գործիչները: Նա է հայ իրականության մեջ կազմակերպել առաջին քառաձայն երգչախումբը, որի առաջին համերգը տեղի ունեցավ Թիֆլիսում, 1885 թ. մարտի 15-ին: Չափազանց ինտենսիվ էր Կարա-Մուրզայի ստեղծագործական և համերգային գործունեությունը: 17 տարիների ընթացքում Կարա-Մուրզան «...կազմել է 90 խումբ Ռուսաստանի և Կովկասի զանազան քաղաքներում. տուել է 248 համերգներ. համերգներին ամեն անգամ մասնակցել են 40-150 հոգի: Նրա խմբական երգեցողության մասնակցել են ընդամենը 6000 մարդ արական և իգական սեռից: Նա գրել է 320 մշակած երգեր և 67 ինքնուրույն հեղինակություններ: Նրա խմբական երգեցողությունների մասին գրել են 40ից ավելի Ռուս, վրացի և հայ թերթեր: Նրա շնորհիվ գնացել և բարձրագույն երաժշտական կրթություն են ստացել մեր երգողներից մի քանիսը: Մինչև մահվան վերջին օրը նա զբաղված էր խումբ պատրաստելով: 47 հայաբնակ տեղեր յիշում և ճանաչում են իրան...»: Իր կազմած երգեցիկ խմբերում Կարա-Մուրզան մի կողմից՝ իրականացնում էր կրթական գործունեություն, մյուս կողմից՝ նպաստում հայապահպանությանը:

Հենց Կարա-Մուրզան կատարեց հայկական ազգային օպերայի ստեղծման առաջին փորձը. խոսքը անավարտ «Շուշան» օպերայի մասին է: Նրա գրչին են պատկանում Խորեն Գալֆայանի «Արշակ Բ» դրամայի համար գրված երաժշտությունը (1883), «Հրդեհ» (1885) և «Գաղթականներ» (1885) երաժշտական պատկերները՝ խմբերգային պիեսներ, որոնք կատարվում էին նկարիչ Գևորգ Բաշինջաղյանի նկարած դեկորների ֆոնին:

³ Գիտական կոնֆերանսի գաղափարը պատկանում է Հայաստանի կոմպոզիտորների միության նախագահ Արամ Սաթյանին: 2023 թվականին Հայաստանի կոմպոզիտորների միությունը և Արարատյան Հայրապետական թեմը կազմակերպեցին Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի ծննդյան 170-ամյակին նվիրված երգչախմբային փառատոն, որի 3 համերգների ընթացքում հայ կոմպոզիտորների խմբերգային ստեղծագործությունների կատարմամբ հանդես եկան Երևանի հիմնական, արվեստի և երաժշտական մի շարք դպրոցների երգչախմբերը: Եվ ահա Արամ Սաթյանն առաջարկեց հորեյանական Փառատոնը եզրափակել հորեյանական գիտական նստաշրջանով, ինչը մեծ խանդավառությամբ ողջունեց ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտը:

Ք. Կարա-Մուրզայի գործունեության կարևոր մասն է երաժշտական քննադատությունը: Նրա շուրջ 90 երաժշտական-քննադատական հոդվածները տպագրվել են «Մուրճում», «Մշակում», «Տարագում», «Астраханский вестник»-ում, «Казбек»-ում, «Крым»-ում, «Русское слово»-ում և այլուր⁴:

«Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի գործունեության պատմական նշանակությունը» գիտական կոնֆերանսի մասնակիցներին և հյուրերին իր Օրինության խոսքը հղեց ՀՀ ԳԱԱ Պատվավոր դոկտոր, Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական փոխանորդ **Գերաշնորհ Տեր Նավասարդ արքեպիսկոպոս Կոնյանը**: Նա մասնավորապես նշեց. «Կարա-Մուրզան առաջիններից էր, ով բազմաձայնեց մեր Եկեղեցու Սուրբ Պատարագը, բայց երբ ծանոթացավ Եկմայանի տարբերակին՝ ազնվորեն հայտարարեց, թե վերջինիս մշակումը շատ ավելի լավն է: Իհարկե, Եկմայան էլ իր հերթին մեծարեց Կարա-Մուրզային՝ ասելով, թե վերջինս շատ ավելի վարպետ խմբավար է Սուրբ Պատարագը քառաձայն ներկայացնելիս: Սա, հիրավի, մեծ հոգու տեր մարդկանց կեցվածք է՝ լինել ազնիվ ու անշահախնդիր: Մենք նաև այս օրինակով պետք է կարողանանք դաստիարակել սերունդներին:

Մեր շահը հայակերտումն է: Այս ենք ակնկալում թե՛ այս գիտաժողովից, թե՛ փառատոնից, որպեսզի իրականանա Ոսկեդարում բյուրեղացած մեր ազգային տեսիլը: Այն տեսիլը, որը դարերի միջով հասել է Կարա-Մուրզային, Կոմիտասին ու Ազգային հերոս մեր մանսորո Հովհաննես Չեքիջյանին, ով այսօր նստած է մեր կողքին՝ որպես դրա կենդանի մարմնացում:

Հայ Առաքելական եկեղեցին այս առաքելության ջախակիրն է եղել բոլոր դարերում, որպեսզի ունենանք հայրենասեր երիտասարդներ, Հայրենիքը փնտրող, գտնող ու Հայրենիքն իրենց մեջ կրող սերունդ»:

ՀՀ ԳԱԱ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար ակադեմիկոս **Յուրի Սուվարյանը**, ողջունելով ներկաներին, նկատեց. «Նման միջոցառումներն ունեն երկու կարևոր նպատակ՝ արժևորել մեր մշակույթի խոշոր գործիչների թողած ստեղծագործական ժառանգությունը և մեր այս դժվարին ժամանակներում մեկ անգամ ևս հիշեցնել սերունդներին, թե ինչ հարուստ ժառանգություն ենք ունեցել, ինչը պետք է գնահատել և հիշել: 19-րդ դարի երկրորդ կեսին, երբ Կարա-Մուրզան սկսեց իր գործունեությունը, դեռ ասպարեզ չէին եկել մեր մշակույթի շատ խոշոր գործիչներ: Եվ այդ ժամանակ նա ստանձնեց առաքելություն, որը չափազանց կարևոր էր նաև հետագա զարգացումների համար: Նրա ստեղծած մեծ թվով

⁴ Բազում գրախոսականներից բացի ուշագրավ է նաև Կարա-Մուրզայի «Արեւելեան տարրը եւրոպական երաժշտութեան մէջ» հոդվածը, որը լույս է տեսել 1901 թ., թիֆլիսյան «Մուրճ» ամսագրի հունվարյան համարում: Արժեքավոր է նաև Ք. Կարա-Մուրզայի՝ Զ. Վերդիին նվիրված հոդվածը: Իտալացի հռչակավոր կոմպոզիտորի մահվան առթիվ գրված և «Մուրճ»-ի 1901 թ. փետրվարյան համարում լույս տեսած հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է Զ. Վերդիի կյանքի և գործունեության մասին ուշագրավ տեղեկություններ:

խմբերգերը՝ շուրջ 300, երգչախմբերը՝ 90, և կատարումները երգչախմբի հետ միասին կարողացան Հարավային Կովկասի շատ հայաշատ քաղաքներում՝ այդ թվում Շուշիում, հսկայական աշխատանք կատարել հայ ժողովրդի մշակույթի զարգացումը խթանելու ուղղությամբ, և այսօր մենք պետք է արժանին մատուցենք նրա կատարած այդ վիթխարի աշխատանքին»:

Հայաստանի կոմպոզիտորների միության նախագահ, ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, կոմպոզիտոր **Արամ Սաթյանն** ընդգծեց. «Տարիների ընթացքում այն ավանդույթը, որը մտցրել էր Կարա-Մուրզան՝ ստեղծագործողի, հասարակական գործչի, կազմակերպողի միաձուլումը, տվել է հիմնալի արդյունքներ: Հետագայում Կոմիտասը և շատ կոմպոզիտորներ կազմակերպում էին, ձգտում վեր հանել հայ արվեստը ոչ միայն հայ բնակչության շրջանում, այլ նաև այնտեղ, որտեղ հայեր չկային: Արդյունքում այսօր մենք ունենք մի ամուր համակարգ, որի վրա կարող են հենվել ժամանակակից հայ կոմպոզիտորները»:

Երևանի թատրոնի և կինոյի պետական ինստիտուտի ուսանողական գիտական ստեղծագործական ընկերության փոխնախագահ **Վիգեն Պապոյանն** ընթերցեց ընկերության Ուղերձը, որտեղ, մասնավորապես, ասված էր. «Մարտահրավերներով լի մեր իրականության մեջ գիտությունն ընկալվում է նաև որպես զենք, որն Ադրբեջանի կողմից ակտիվորեն կիրառվում է տարածաշրջանում հայերին եկվոր ու անմշակույթ ցեղախումբ ներկայացնելու ապարդյուն գործում: Ի պատասխան հարևան պետության կողմից իրականացվող լայնածավալ պատմական կեղծարարությունների, մենք կարող ենք դիտարկել ՀՀ ԳԱԱ հայակենտրոն գործունեությունը, որի շնորհիվ գիտական ու ծանրակշիռ մակարդակով խոսվում է հայ ազգի մեծությունների կենսագրության ու գործունեության, այսինքն պատմական իրականության մասին: Շնորհակալություն ենք հայտնում Արվեստի ինստիտուտին՝ տիկին Աննա Ասատրյանի գլխավորությամբ, Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի ազգանվեր գործունեությանը նման բարձր մակարդակով անդրադարձ կատարելու, ինչպես նաև հայկական արվեստը և մշակույթն ազգային ինքնության պաշտպանությանը և պահպանմանությանը ծառայեցնելու համար»:

Գիտական կոնֆերանսի աշխատանքներին ակտիվորեն մասնակցեցին և հետաքրքիր զեկուցումներով հանդես եկան ՀԿՄ երաժշտագիտական մասնաճյուղի անդամները: ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի տնօրեն, ՀԿՄ երաժշտագիտական մասնաճյուղի ղեկավար, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր **Աննա Ասատրյանը** քննության առավ հայ խմբերգային արվեստը՝ Քրիստափոր Կարա-Մուրզայից մինչև Հովհաննես Չեքիջյան՝ զեկուցման ավարտին ներկայացնելով Կարա-Մուրզայի «Լեպիո, լե, լե» նշանավոր խմբերգի չեքիջյանական մեկնաբանության տեսագրությունը:

ԵԴԿ «Երաժշտական Հայաստան» գիտական պարբերականի գլխավոր խմբագիր, ՀԿՄ վարչության անդամ, երաժշտագետ **Գոհար Շագոյանը** բացահայտեց Գրիգոր Փիտեճյանի ներդրումը Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի ժառանգության ուսումնասիրության և հանրահռչակման գործում:

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ժողովրդական երաժշտության բաժնի ավագ գիտաշխատող, ՀԿՄ անդամ, արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ **Անահիտ Բաղդասարյանի** զեկուցումը նվիրված էր Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի բազմաձայն «Պատարագի» ուսումնասիրությանը:

ԵՊԿ Կրթության որակի ներքին ապահովման բաժնի վարիչ, ՀԿՄ անդամ, արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ **Նարինե Ավետիսյանն** ուրվագծեց Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի գործունեությունը դարաշրջանի համատեքստում:

ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ժողովրդական երաժշտության բաժնի ավագ գիտաշխատող, արվեստագիտության թեկնածու **Մարիաննա Տիգրանյանը** «Նշանավոր դրիմահայեր. Քրիստափոր Կարա-Մուրզա և Անդրեաս Բաղդաճյան» բանախոսության մեջ նկատեց, որ թեև ծնունդով Ղարասու-Բազարից երկու գործիչներին բաժանում էր շուրջ կես դար, սակայն հենց Ա. Բաղդաճյանի գործունեությունը նպաստեց, որպեսզի ծիլ տա և աճի Ք. Կարա-Մուրզայի հանճարը: Ա. Բաղդաճյանը յուրացրել էր Հ. Լիմոնջյանի հայկական նոր նոտագրության համակարգը, հայրենի քաղաքում ստեղծել էր եկեղեցական երգչախումբ, ձայնագրել, ապա քառաձայն մշակմամբ կատարել հոգևոր երգեր, իսկ 1853 թ. ռուս-թուրքական պատերազմի ժամանակ ծովակալ Պ. Նախիմովի տարած մեծ հաղթանակի կապակցությամբ գրել էր «Սինոպի քայլերգ»-ը:

ԵՊԿ Գյումրու մասնաճյուղի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի ավագ գիտաշխատող, արվեստագիտության թեկնածու, դոցենտ **Հասմիկ Հարությունյանը** ներկայացրեց Ք. Կարա-Մուրզայի գործունեությունն Ալեքսանդրապոլի քաղաքային երաժշտական մշակույթի համատեքստում:

Կոնֆերանսի աշխատանքներին մասնակցեցին նաև երիտասարդ հետազոտողներ: ԵՊԿ ուսանողուհի **Լինդա Սարգսյանը** ներկայացրեց Մաթևոս Մուրադյանի ներդրումը Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի գործունեության ուսումնասիրության գործում, իսկ Արարատյան Հայրապետական թեմի Առաջնորդանիստ Սուրբ Սարգիս եկեղեցու երգեհոնահար, Երևանի Ռ. Մելիքյանի անվան պետական երաժշտական քոլեջի խմբավարությամբ բաժնի վարիչի պաշտոնակատար և երգչախմբի խմբավար **Գրիգոր Հարությունյանը** քննության առավ թաշճյանական Պատարագի երգասացությունները Քրիստափոր Կարա-Մուրզայի և Մակար Եկմայանի Պատարագներում:

Կոնֆերանսի արդյունքները կարևոր հանգրվան դարձան Կարա-Մուրզայի ստեղծագործության և գործունեության ուսումնասիրության ճանապարհին:

Աննա ԱՍԱՏՐՅԱՆ